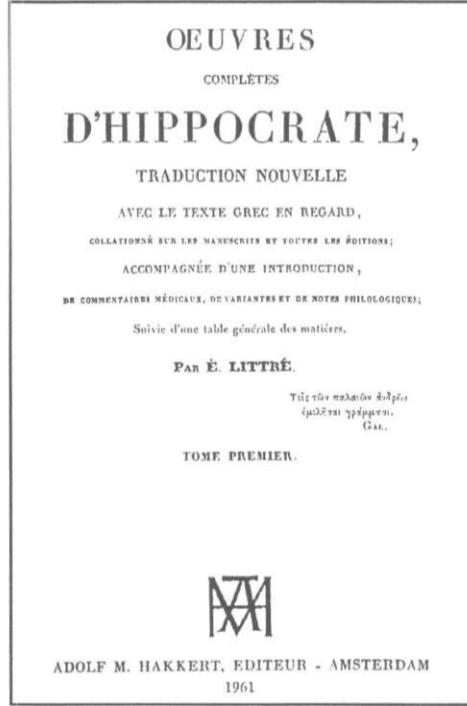

HİPOKRAT

M. Cemil Uğurlu*

*"İnsan sevgisinin olduğu yerde,
tıp sanatına sevgi de vardır
Hipokrat*

SUMMARY**Hippocrates**

The rise of modern Medicine which bases on the systematical use of human intellect (rationalism), was realized by Hippocrates, who was claimed to be the "greatest physician of all times" in some references. As he had established the tradition of medicine, he was honoured as "the father of medicine".

Although Hippocrates devoted all his life to resist against the intrusion of religious beliefs and mythology into medicine and defended that all diseases were caused by the human actions against the laws of nature, the knowledge about his life has paradoxically mixed with some mythological narrations. This article aims to emphasize the basic features of Hippocratic Medicine in a realistic manner. Hence I will not enrich his life story by using my imagination and going beyond the limits of authentic information about his life, but I will base my arguments on Hippocratic Collection instead.

İnsanlığın evriminin biri doğa yasalarının egemenliğinde süregelen biyolojik evrimi, ötekisi bizzat insanoğullarının kuşaktan kuşağa aktarageldiği ve geliştirdiği, en geniş kapsamıyla uygarlık olmak üzere, başlıca iki içeriği vardır. Tıp alanı, uygarlığın bir özüdür denilebilir. Hekimliğin evrimi uygarlığın evrimini yansıtır. Kuşkusuz bu evrensel etkinlikte, pek çok insanın katkısı söz konusudur. Bu insanların sayısını ne kadar azaltırsak azaltalım, kimi isimleri söylememelik edemeyiz. İnsanlığın sonsuz saygısını kazanmış bu ünlü kişilerden biri de Hipokrat'tır. O, günümüz tıbbının ilk sistemli kurucusudur. Sistematik biçimde insan aklını kullanmaya yani rasyonalizme, gözleme ve deneye (daha geliştirilmiş biçimiyle deneye) dayanan

çağdaş tıbbın doğması, kimi yayınlarda "bütün zamanların en büyük hekimi" diye nitelendirilen Hipokrat ile gerçekleşmiştir (1,2). O, aynı zamanda tıp aktöresini de kurduğu içindir ki, "Tıbbın atası" olarak onurlandırılmıştır.

Yaşamı

Hipokrat, M.Ö. 460 yılında, tarihte "Küçük Asya" diye de isimlendirilen Anadolu'nun batı kıyısının çok yakınında yer alan Cos (İstanköy) adasında doğdu.

Yaşamının bir bölümünü Cos adasında geçiren Hipokrat'ın babası hekimdi (3). O'nun yaşamı hakkında somut olarak hemen hemen hiçbir şey bilinmemek-

* Dr., Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Deontoloji Anabilim Dalı Emekli Öğretim Görevlisi.

tedir (4). Hatta O'nun yaşamı, halk arasında yayınlık kazanmış söylentilere bağlanabilmiştir. Örneğin bugün Cos kasabasının ortasındaki büyük bir çınar ağacının, Hipokrat'tan günümüze kalan bir andaç (yadigar) olduğu ve altında öğrencilerine dersler verdiği söylenmektedir (1,2). Hayatını, dinsel inançların ve mitolojinin tıbbı girmesine karşı koymaya adanmış, hastalıkların tümünün, insanların doğa yasalarına insanların aykırı biçimde davranmasından ileri geldiğini savunmuş ünlü bir hekimin yaşamına mitolojinin karıştırılması ilginç bir paradokstur. Söylenceye göre Hipokrat, Greklerde tıp tanrısı olarak kabul edilen Eskülab'ın (Asklepios'un/Aesculapius'un) soyundan gelmektedir (4). Kimi yayınlarda, Hipokrat'ın, Eskülab'ın onaltıncı oğlu olarak anılması, O'nun seçkin bir hekim olması nedeniyle, Eskülab'ın manevi çocuklarından biri olarak sayılmasından kaynaklanmaktadır (5).*

Hipokrat'ın ilk öğretmeni babasıdır. Hipokrat'ın iki oğlu vardı; onlara hekimliği Hipokrat öğretmiştir. Oğullarının adları Thessalus ve Dracon idi. Bir kızı vardı ve damadı ünlü bir hekim olan Polybe idi. Kızlar o çağda hekim olamıyorlardı. Birçok erkek torunları O'nun adını (Hipokrat III, Hipokrat IV ve nihayet Hipokrat VII) aldılar ve hepsi de O'nun okulunda hekim oldular.

Hipokrat yaşamının önemli bir bölümünü gezgin olarak geçirmiş - Eski Yunanistan'ı dolaşarak, pek çok hastaları tedavi etmiş ve çok sayıda öğrencilere tıp dersleri vermiştir. Kimi yayınlarda, yaşamın erken döneminde Mısır'a gittiği ve Mısırlı bilgin Imhotep (M.Ö. 2980 - 2950)'e atfedilen tıp eserlerini incelediği belirtilmektedir (4). Hipokrat, uzun yıllar Atina'da yaşamış, Tesalya'ya, Makedonya'ya, Anadolu'ya geziler yapmış Makedonya hükümdarı Percidas'ı tedavi etmiştir (5). Ünlü İran'a değin yayılmış olup, çağdaşı olan Pers hükümdarı Serhas, O'nu zengin armağanlar vaat etmek suretiyle İran'a davet ettiği halde, Hipokrat daveti, ülkesinin düşmanı olduğu için kabul etmemiştir (5).

Hipokrat Trakya'da bulunduğu sırada, çevresindekilerin deli olduğunu sandığı, ünlü Grek filozofu Democritus'u (M.Ö. yaklaşık 470-yaklaşık 380) Abdera'da tanımış ve onun bir deli değil aksine büyük bir düşünür olduğunu söylemiştir (5). Kimi söylentilere göre O, Democritus'un öğrencisi olmuştur (4). Hipokrat birçok yerleri gezdikten sonra, Cos adasında, eski dünyanın usa en çok dayanan (rational) kurumu olan Tıp okulunu kurmuştur ki bu olay, O'nu günümüz tıbbının babası olarak saymamızın gerçek nedenidir (4). "Hekimlerin atası" ya da "Tıbbın babası" deyimini, "ilk" hekim için kullanılan bir nitelendirme çağrışımını yapmakla birlikte, O'nun "ilk" hekim olmadığı bir gerçektir.

Hipokrat, Tesalya'da Larissa kentinde ölümüştür (4). Ölüm tarihi bilinmemektedir. Çeşitli yayınlarda ölüm tarihi yaklaşık ve değişik olarak belirtilmiştir. G. Baissette, M.Ö. 356 yılına doğru diye belirtirken (6), Charles Singer M.Ö. 377 ve 359 yılları arası diye kaydetmekte, Asimov, yaklaşık M.Ö. 370 diye yazmaktadır (4). Ünlü tıp tarihçisi Ch. Singer, O'nun yaşamının en aktif döneminin M.Ö. yaklaşık 420 yılından başladığını ve ölüm tarihi olarak 359 yılı kabul edilirse O'nun 101 yıl yaşamak suretiyle, büyük bir hekim için uygun düşen uzun bir ömrü olduğunu belirtmektedir (1).

1933 yılında Cos adasında bulunan bir heykelin O'nun heykeli olduğu ileri sürülmüştür (4). O'na ilişkin somut bulguların otantik olduğu tartışmalıdır. Ch. Singer, Hipokrat'ın mitolojik bir kişi olmadığını, çünkü kendisinden daha genç olan çağdaşı ünlü filozof Platon (Eflatun) (M.Ö. yaklaşık 427 -yaklaşık 347) tarafından saygıyla anıldığını belirtmektedir (1). Gerçekten Platon, Protagoras isimli eserinde, Hipokrat'ı, "Asklepiados soyundan, Koslu hekim Hippokrates" diyerek anmakta ve hekimlikteki üstün yeteneğini dolaylı olarak anlatmaktadır. Platon, Protagoras isimli yapıtından ayrı olarak Phaedrus isimli diyalogunda da O'nu saygıyla anmıştır (7). Platon'un, O'nun genç bir çağdaşı olduğu dikkate alınırsa, Hipokrat'ın adını neden daha sıklıkla anmadığına, özellikle fizyoloji konularını ilgilendiren Timaeus adlı yapıtında adını anmayışına şaşılabılırsa de asıl ilginç olan şudur ki Platon'un diyaloglarında, bugün "Hipokratik koleksiyon" adı altında toplanan eserlerin etkisi belirgin olan birtakım bölümler vardır (7).

Aristo (M.Ö. 384 - 322) da Hipokrat'ı, yapıtlarından sadece "Politika" da bir kez anmış olmakla birlikte, "Hipokratik koleksiyon" ile Aristo'nun yapıtları arasında, özellikle Aristo'nun "Historia Animalium" isimli kitabı arasında içerik bakımından benzerlikler bulunmaktadır (7).

(*) Yunan mitolojisinde Güneş tanrısı Apollon, sağlık ve tıp tanrısı olarak da kabul edilirdi. Sonraları oğlu Asclepios (Aesculapius) tıp ilahı sayılmıştır. Bunun iki oğlu cerrah olarak tanınmışlardır. Ailedeki kadınlar da hasta bakımında ve sağlığın korunmasında görevli tanrıçalardı. Asclepius'un eşi Epipona ruhsal tedavide, kızları Hygeia, Panaced ve Meditrina koruyucu hekimlik, ağrıyı dindirme ve hastayı iyileştirmede görevli sağlık tanrıcalarıydılar. Grekler Asclepius'u, üzerinde bir yılanın dolandığı bir deyneği tutan yaşlı fakat dinç bir insan biçiminde sembolize etmişlerdir. Asa, gidilen yöreyi, yılan gençliği ve sonsuzluğu simgeliyordu. Antik çağda Yunanistan'da ve Batı Anadolu'da, Asclepiosla adanmış birçok tapınaklar yapılmış olup, bunlar yüzyıllarca şifa kurumları olarak kullanılmıştır. Bunlara asclepion denilir.

Hipokrat'ın yaşamına ilişkin otantik bilgiler çok sınırlı ise de, O'nun tıp hakkındaki temel düşünceleri ve öğütleri günümüze değin hekimler arasında evrensel bir saygı uyandırmıştır. Burada şunu söyleyebiliriz ki, yaşamına ilişkin otantik bilgilerin sınırlarını aşarak yaşam öyküsünü hayal gücümüzle zenginleştirmek yerine, Hipokratik Kolleksiyon'a dayanarak, hekimliğin temel niteliklerini belirtmek gerçekçi ve uygun bir yaklaşım olacaktır.

Hipokratik Hekimlik

Hipokrat'ın büyük bir hekim olarak etkinlik gösterdiği dönem, ünlü Grek hükümdarı Pericles'in (M.Ö. 499-429) iktidar dönemine rastlar.

M.Ö. 5. yüzyıl Yunanistan'ı, büyük asker ve devlet adamı Pericles'in yönetiminde, Peloponez savaşı gibi önemli bir olayı yaşamış olmakla birlikte, tarihin pek az görebildiği, devlet ve toplum yaşamının hemen her alanında görkemli bir uygarlığı yaşamıştır (6,2).

Uygarlık tarihinin hiçbir döneminde, bir yüzyıldan daha az bir sürede felsefe, bilim, sanat, edebiyat, tıp ve teknik alanlarda evrensel başarılar gösterebilen birtakım insanlar, Pericles'in dönemindeki kadar çok sayıda ve değişik alanlarda yetişmemiştir. Kendi uğraş alanlarının birer "babası" ya da "atası" olarak ünlenen bu insanların aynı uygarlık içinde çağdaş olmaları ya da yakın yıllar içinde yaşamış olmaları eşsiz bir tarihsel rastlantıdır. Felsefede Socrates (M.Ö. yaklaşık 470-399), şiirde Sophocles (M.Ö. 497 veya 495-405), dramda Euripides (M.Ö. 480-406), yontuda Pheidias (M.Ö. 431- ?) ve Praxiteles (M.Ö. yaklaşık 390 - ?), mimarlıkta yine Pheidias, tarihte Herodot (M.Ö. yaklaşık 480-425) coğrafyada Strabon, tıpta Hipokrat (M.Ö. 460 - yaklaşık 356) ve bu döneme yakın yıllarda felsefede Platon (M.Ö. yaklaşık 427-347) ve mantıkta Aristot (M.Ö. 384-322) evrensel birer öncü idiler (2).

Hipokrat, tıbbi mitolojik ve dinsel kavramlardan tam anlamıyla arındırarak, gözleme, deneyime ve akılcılığa dayandırarak açıklamasını, "Corpus Hippocraticum" (Hipokrat kolleksiyonu, Hipokrat külliyyatı) diye bilinen bir dizi ünlü yapıtta gerçekleştirmiştir. Bunların toplam sayısı, kimi yayında elliyi (4), kimi yayında yüzü biraz aşkın olarak (2) belirtilmiştir. Bunların tümünün tek bir kişinin yani Hipokrat'ın kaleminden çıktığı hususu, sayıları gibi tartışmalı olmakla birlikte, tümünde O'nun tıpsal bakış açısı, ahlaki değer yargıları bakımından benzerlikler bulunmaktadır. Corpus Hippocraticum'a dahil edilen yapıtlar, tıp aktöresine (medical ethics) verilen önem, hastalığın gidişi ve prognozu üzerinde ısrarla durma, gözlemede açıklık ve doğru saptama, tüm vakaları günlük değişimleriyle aynı sistematik içinde kaydetme, hiçbir be-

lirtiyeye ve hastalığa dinsel hiçbir değer atfetmemiş, tıp olaylarını tamamen doğal nedenlerle açıklama ve doğanın şifa gücünü vurgulama gibi belirgin ortak özellikleri içermektedir. Aforizmalar'ı başta olmak üzere, O'nun kimi yapıtları, on dokuzuncu yüzyılın başlarına dek, tıp öğretiminde temel ders kitapları arasında sayılmıştır (2).

Ünlü Fransız sözlükbilimcisi Emilye Littré (1801 - 1881), Hipokrat külliyyatını, yıllarca süren titiz bir çalışma sonunda, Grekçe metinlere de yer vermek suretiyle, "Oeuvres Complètes d'Hippocrate" adı altında on ciltte toplamış ve tümü 1839-1861 yıllarında Paris'te basılmıştır (8). Littré'nin bu anısal eseri, Hipokrat'tan önceki hekimlik, Hipokrat'ın hayatı, Hipokrat'ın adını taşıyan kitaplar ve bunların eskiçağda yorumcuları, Hipokrat'ın tıp kuramı gibi değişik konuları çok kapsamlı biçimde içermektedir. Littré, Hippokrat'a atfedilen tüm yazıları, aşağıda belirtilen on bir sınıfa bölmektedir (8, cilt I, s. 293).

Birinci sınıf: Gerçekten Hipokrat'ın yazdıkları.

İkinci sınıf: Hipokrat'ın damadı olan hekim Polybe'nin yazdıkları.

Üçüncü sınıf: Hipokrat'tan önce yazılanlar

Dördüncü sınıf: Hipokrat'a atfedilmek için, yetkili bir otoritenin yazısı bulunmamakla birlikte, Hipokrat okulunun damgasını taşıyanlar.

Beşinci sınıf: Seçilmiş yazıların ancak bir derlemesi olan yazılar.

Altıncı sınıf: Tümü aynı yazara ait olup, Hipokratik külliyyatta özel bir diziyi oluşturan kitaplar. Bu yazı bilinmiyor.

Yedinci sınıf: Aristo'nun tanıklığına uygun düşebilen bir elkitabı.

Sekizinci sınıf: Hipokrat'tan sonra, Aristo'nun ve Grek fizikçisi Praxagore (M.Ö. yaklaşık 350 - ?)'un çağında hazırlanmış elkitapları.

Dokuzuncu sınıf: Eskiçağda hiçbir eleştiride adı geçmemiş elkitapları, bölümler, çalıntı parçalar dizisi.

Onuncu sınıf: Antik çağda, Hipokrat külliyyatının bir bölümünü oluşturan ve yitirmiş olduğumuz el yazması kısa notlar.

On birinci sınıf: Uydurma belgeler.

Yukarıdaki sınıflandırmanın içerdiği yapıtların isimleri aşağıda yazılmıştır.

Birinci sınıftaki kitaplar:

Eski tıbbı dair; Pronostik; Aforizmalar; Salgınlar (Birinci ve Üçüncü kitaplar); Akut hastalıklarda peh-riz; Havalarda, Sular ve Yerler hakkında; Eklemler hakkında; Kırıklar hakkında; Redüksiyon aletleri hakkında; Baş yaraları hakkında; Yemin; Yasa (Cilt I. s. 292, 293,434-436).

İkinci sınıftaki kitaplar:
İnsanın tabiatı hakkında; Sağlıkta kişilerin pehrizi hakkında.

Üçüncü sınıftaki kitaplar:
Cos'un ön kavramları; Proretik birinci kitap.
Dördüncü sınıftaki kitaplar: Bunlar Cos okulunun, Hipokrat'ın çağdaşlarının ya da öğrencilerinin aşağıdaki yazılarıdır.

Ülserler hakkında; Fistüller ve Hemoroidler hakkında; Pnöma hakkında; İnsan vücudunun bölgeleri hakkında; Sanat'a dair; Pehriz ve Rüyalar hakkında; Hastalıklara dair; İç hastalıklarına dair (Birinci, ikinci ve üçüncü kitaplar); Yedinci ayda Doğum hakkında; Sekizinci ayda Doğum hakkında.

Beşinci sınıftaki yazılar:
Salgınlar (ikinci, dördüncü, beşinci, altıncı ve yedinci kitaplar); Hekimin eczanesi hakkında; Suyuklar (Humeurs) hakkında; Sıvıların kullanımı hakkında.

Altıncı sınıftaki kitaplar:
Soy hakkında; Çocuğun tabiatı hakkında; Hastalıklara dair (Dördüncü kitap); Kadın hastalıkları hakkında; Genç kızların hastalıkları hakkında; Kısır Kadınlara dair.

Yedinci sınıfta tek bir kitap vardır: Gereksizlik hakkında.

Sekizinci sınıftaki kitaplar:
Kalp hakkında; Besin hakkında; Tenlere dair; Mevsimlere dair; Proretik (ikinci kitap); Bezeler hakkında; Kemiklerin tabiatı adını taşıyan, çalıntı eserdeki bir parça.

Dokuzuncu sınıftaki kitaplar:
Hekim hakkında; Saygın Davranış hakkında; Öğütler; Anatomiye dair; Dişler hakkında; kadın tabiatına dair; Fetüsün kesip çıkarılması hakkında; Aforizmaların sekizinci bölümü; Kemiklerin tabiatı hakkında; krizlere dair; kritik günler hakkında; ishal ilaçları hakkında.

Onuncu sınıftaki kitaplar
Tehlikeli yaralar hakkında; Delici silahlar ve yaralar; Hastalıkların birinci küçük kitabı.

On birinci sınıftaki kitaplar: Mektuplar ve Söylevler.

Hipokrat Tıbbının Kökenleri

Hipokrat tıbbının kökenleri, Grek hekimliğinin tarihi içinde göz önüne alınmalıdır. Tanınmış tıp tarihçisi Charles Singer, Grek tıbbını, eskiçağda, İtalyan yarımadasının güney doğusundaki Akdeniz bölgesinin kuzey yarısında egemen olan tıp sistemi olarak tanımlamaktadır (1). Bu Akdeniz bölgesinin kıyı ülkelerinin büyük kesiminde M.Ö. yaklaşık 1000 yılına değin, çok

dikkate değer bir halk oturmuş olup bunlar Minos'lardı (1). M.Ö. 1000 yıllarına doğru, bu Akdeniz bölgesi, kuzeyden gelen Grekler tarafından istila edilmiş olup, Singer, bu konuda şunları yazıyor: "Bu Grekler saf bir ırk olmayıp, değişik yollardan gelmiş, birçok istilacıların karışımıydı. Böyle istilalarda her zaman görüldüğü üzere, yenilenler imha edilmemiş, istilacılarla karışmışlardır. Rasyonel tıbbın tarihi göz önüne alındığında Greklerin başlıca istila akımı ilkimizi çeker. Biri Dorian'larınki olup, Girit adasına, Cos adasına ve bunun karşısında yer alan Cnidus (Datça) yarımadasına yönelmiştir. Ötekisi Küçük Asya'nın geriye kalan batı bölgesinin büyük kısmını sömürgeleştiren İyon'larınki-dir. Eski çağda Greklerin ortaya koydukları temel intellektüel verimde bu iki halk etkin olmuştur. Batı Küçük Asya'da ilkin biçimlendirdikleri Tıp sistemi, oradan Grek dünyasının tümüne yayılmıştır. Grek tıbbının çeşitli kökenleri vardır. Günümüzde tek başına tıbbın simgesi olarak kullanılan yılan motifi, Grek tıbbına büyük olasılıkla Minos uygarlığı ile girmiştir. Boston Güzel Sanatlar Müzesinde sergilenen, altın ve fildişinden yapılmış bir Minos heykelinde, bir kadının ellerine dolanmış yılan görülmektedir. Greklerde, yılan kültü, Aesculapius ile birlikte hekimliğin simgesi olmuştur.

Grek hekimliğinin birtakım hijyen kavramları ve tıp tapınağı kültü, büyük olasılıkla Minos uygarlığından gelmiştir. Minos'ların mükemmel bir kanalizasyon sistemi vardı.

Küçük Asya'nın kıyıları, Dicle ve Fırat nehirlerinin arasında yer alan Mezopotamya denilen bölgeye, doğal olarak çok yakın konumda bulunduğu için, Grek tıbbı, Mezopotamya uygarlığından etkilenmiştir.

Grekler, bilimsel yöntemlerinin kimisini ve batıl inançlarının çoğunu bu kaynaktan aldılar. Sonraları Grek tıbbında yaygınlık kazanan, şeytanla ilgili kuramlar, kuşkusuz Asur ve Babil'den gelmiştir. Örneğin İncil tıbbında şeytanların dışarı atılması Mezopotamya kökenlidir (*). Fakat diğer taraftan, Mezopotamya halkları, çağlar boyunca birikmiş büyük bir gözlem hazinesine, çoğu kez astrolojik amaçlara uygulanmış epeyce astronomi bilgisine sahiptiler. Kurban edilen hayvanların barsaklarını inceleyerek bazı anatomi bilgileri edinmişlerdi (1).

Tanınmış bilim tarihçimiz Aydın Sayılı (D. 1913), "Yunan ilminin Thales, Anaksimander ve Pitagorcular zamanında Mısır ve Mezopotamya'dan etki aldığını ve bu etkilenmenin Demokritos ve Kos'lu Hippokrates zamanında devam ettiğini" yazdıktan sonra, "Yunanlı-

* Mezopotamya şeytan kültüne göre, kimi hastalıklar, şeytanın insan bedenine girmesiyle olur. Tedavisi için, şeytanın vücudun dışarı atılması gerektiğine inanıldığından, birtakım ayinler yapılır ve hastaya kırbaçlama gibi işkenceler uygulanırdı.

lar Mısır ve özellikle Mezopotamya'dan matematik, astronomi ve tıp alanlarında bin yıla yakın, uzun bir süre boyunca önemli etkiler almakta devam etmişlerdir." diyor (9). Hipokrat koleksiyonundaki "Kos Temel Bilgileri" yapıtı ile Mezopotamya tıbbında etkinlik göstermiş olan Akadların tıbbî tabletlerinin oluşturduğu Akad Tıbbî Diyagnoz ve Prognoz Eseri" arasında, prognozların baştan başlayıp ayakta sona eren bir sınıflamaya tabi tutulması bakımından ilginç bir benzerlik bulunmaktadır (9). Mezopotamya tıbbî tabletlerinin büyük sayısı M.Ö. 7-9 yüzyıllarına ait olduğuna göre, bazı bilgilerin Greklere Mezopotamya'dan geçtiğini ileri sürmek yerindedir (9).

Ch. Singer, Grek tıbbındaki örgütlenmenin, Mezopotamya uygarlığından kaynaklandığını yazmaktadır (1).

Sayılı, hekimliği kendilerine meslek ve uğraşı olarak seçenlerin dışındakilere, tıba ilişkin bilgilerin verilmemesi şeklindeki bir geleneğin Mezopotamyalılarda yaygın olduğunu belirtiyor. Bu olgu, Grek tıbbındaki kimi etik öğelerin, Mezopotamya uygarlığından kaynaklandığını açıklar.

Grek tıbbının geniş ölçüde etkilendiği büyük uygarlıklardan biri de Mısır uygarlığıdır. Birçok bilim tarihçisi bu etkilenme üzerinde özellikle durmaktadır (1,9).

Singer, Grek hekimliğinin, Mısır uygarlığından pek çok şey aldığını ve bunlar arasında birçok ilaçların yapımının (materia medica), cerrahi aletlerin uygulamalarının, tıpta ünlü hekimleri tanılaştırmanın, tıp ahlakının (medical ethics) ve bilimsel gelişmede önemli bir ölçüt olan matematiksel bilginin bulunduğunu belirtmektedir (1).

Mısırlı büyük hekim, bilgin ve ilk Mısır piramidi- nin mimarı İmhotep'in (M. 2980 - 2950) (4) tanılaştırılması ile, ünlü Grek hekimi Aesculapius'un tanılaştırılması ilginç koşutluk gösterir.

Singer, Grek hekimliğinin, Mısır uygarlığından etkilenmesini M.Ö. yedinci yüzyıla değin kökenlendirmekte ve kimi büyüsel öğelerin de yine Mısır'dan Grek tıbbına geçtiğini ifade etmektedir (1).

Sayılı, "Mısır tıbbında sihir ve din rol oynamıştır. Bunun dışında, tecrübeye dayanan empirik-rasyonel vasıfta oldukça gelişmiş bir tıp mevcuttu. Özellikle Smith Papirüsü bu tıpta daha sistemli bir rasyonel unsurun da mevcut olduğunu kesinlikle göstermektedir. Cerrahî sahanın, zamanın imkânları içinde, gayet düzenli bir bilgi şeklinde gelişmiş olduğu görülüyor" diyor (10: S15) ve Grek uygarlığının, Mısırlılardan büyük ölçüde etkilendiğini vurguluyor.

"Yunan tıbbının erken çağlarından itibaren fakat özellikle helenistik çağda ve Romalılar çağında Yunanlıların ve, daha sonraki çağlarda da, diğer kavim-

lerin tıpta Mısırlılardan etkilendikleri görülmektedir. Hippokrates koleksiyonunda ve, daha büyük ölçüde olmak üzere, Theofrastos, Dioskorides, Plinus ve Galenos gibi doktorlarda Mısır tıbbından öğrenilmiş ilaç ve reçetelerle karşılaşılıyor. Mısır tıbbi eskiçağ klasik kitaplarında etkisini gösterince, bu yoldan çeviriler aracılığıyla, bu etkiler daha sonraki çağlara da geçmiştir.

Mısır tıbbında zehirlilik özellikleri ya da şiddetli etkileri açık ve belirgin olan maddelerin kullanılmadığı, mümkün olduğunca basit ve hastaları hırpalamayacak tedavi yollarına baş vurulduğu görülmektedir. Chauncey D. Leake'e göre, bunlar ve, ayrıca, Mısır tıbbında karşılaşılan ölü dokuların küçük cerrahî girişimler yoluyla alınması yöntemi, lapa ve merhemlerin kullanılması, kesik yaralara taze et uygulama yaralı kısımların tesbit edilerek hareketsizleştirilmesi, ve sargı yöntemleri gibi tedavi yolları Hippokrates tıbbi yaklaşımıyla benzerlik gösteren öğelerdir.

Mısır tıbbının geniş etkileri sadece ilaçların şifalı özelliklerinden ve isabetle seçilmiş olmalarından ya da Mısırlıların kullandıkları tedavi yöntemlerinin maksada elverişliliğinden ileri gelmekle de kalmıyor. Mısır tıbbının ve doktorlarının diğer kavimler arasında iyi bir şöhrete sahip olmalarının ve belki birtakım raslantıların da bunda rol oynadığı görülüyor. Gerçekten, komşu kavimlerin kral ve prenslerinin Mısırlı doktorlara değer vermiş olduklarını ve Herodot gibi bazılarının Mısır doktorlarını övdüklerini görmüş bulunuyoruz" (10: 152)*

(*) Eski Mısır tıbbına ilişkin bugünkü bilgilerimiz, sistemli bir Mısır tıp kitabına ve monograflarına değil, tıbbî papirüslere dayanmakta olup bunların en ünlüleri, yaklaşık M.Ö. 1600 yıllarında yazılan Edwin Smith Papirüsü ile yaklaşık M.Ö. 1500 yıllarından kalma Ebers Papirüsü'dür (10: 116, 117). Bu papirüslerin içeriğinde, daha önceki çağlara ait, "Yaralar Üzerine, Kalbin Damarları (Kanalları) üzerine, Kadın Hastalıkları Üzerine" gibi kayıp monograflardan alıntılar bulunmaktadır. Ebers Papirüsü, tomar halinde olup, tıp papirüslerinin en uzunudur ve içerdiği materyal bakımından en zenginidir. 875 reçetenin bulunduğu bu papirüs, sihir öğesine az yer vermekte ve eski kaynaklara dayanan bir derleme niteliği taşımaktadır.

Edwin Smith Papirüsü, Ebers'inkinden küçük ve daha eski olup, yukarıda adı geçen "Yaralar üzerine" adlı kaynağa dayanmaktadır. İçerdiği materyal bakımından, Ebers'inki kadar zengin olmamakla birlikte sihire yer vermeyen E. Smith Papirüsü, en bilimsel olanıdır. Genellikle tıp tarihçileri, E. Smith Papirüsünde sihire yer verilmemesini, bu papirüsün konusunun sadece yaralar, kırık ve çıkıklardan ibaret olmasının yani elle tutulur ve gözle görülür çok somut bir olgular dizisi oluşunun doğal bir sonucu olarak kabul etmektedirler. (10:117, 133)

Mısır tıbbına ilişkin bilgileri içeren, Heast, Londra, Berlin Papirüsleri gibi öteki papirüslerin de bulunduğunu burada kaydetmekle yetiniyoruz (10: 134).

Mısır'a giden Heredot, Mısır'da pek çok doktorun bulunduğunu ve her hekimin sadece bir hastalığa baktığını söylüyorsa da, A. Sayılı, bu ifadenin abartmalı olduğunu belirterek, Mısır doktorları arasında uzmanlık dalları bulunduğunu, hiç değilse göz hekimlerinin, cerrahların ve dişçilerin varlığını yazarak şu bilgiyi veriyor:

"Göz doktoru, diş doktoru, kadın hastalıkları doktoru ve 'anus'un muhafızı' veya 'çobanı' gibi ünvanlar taşıyan doktorlarla karşılaşmaktadır. Fakat saray doktorları misallerinde bile aynı doktorun bu ünvanlardan birkaçına birden sahip olabildiği görülmektedir. Lefebere, Mısır doktorlarının uzmanlık dalları meselesini şu şekilde yorumluyor: Uzman doktorlar umumi olarak bütün hastalıkları tedavi etmekle beraber, bir hastalık grubunda mütehassıs olabiliyorlardı." (10: 123)

Gerek Firavunların saraylarında ve gerekse sarayların dışında hekimlerin belli bir hiyerarşiye, devlet memurları gibi örgütlenmeye, kademelenmeye bağımlı oldukları, anlaşılmalı olup, kimi tıp tarihçilerine göre, Mısır'da hekim yetiştirmekte görevli ve tapınaklara bağlı, "Hayat evi" adını taşıyan kurumlar da bulunmaktaydı (10: 124).

E. Smith Papirüsünde, Mısırlıların "Kalbin Damarları" adlı kitabından alınan, "Doktorun sırları: Kalbin hareketleri ve kalp hakkında bilgi" cümlesi başlangıçta yer almış olup, bunu, kimi bilim tarihçisi, Mısırda tıbbın belli çevreler dışında gizli tutulması geleneğinin varlığı lehine düşünebilmektedir (10: 117). Greklerin Mısır'a yolculuk yaptıkları dikkate alındığında, Grek tıbbındaki kimi aktöresel öğelerin Mısırlılardan kaynaklandığını söyleyebiliriz.

A. Sayılı, Smith Papirüsündeki vaka ve klinik gözlem serilerine benzer misallere, bundan yaklaşık bin yıl sonrasına ait Hippokrates koleksiyonunda rastlanmasını, tıp tarihi açısından çok büyük bir önemle belirtiyor (10:119). Özet olarak şunu söyleyebiliriz ki, Hipokrat tıbbı, eski Mısır hekimliğinin empirik-rasyonel niteliğinden geniş ölçüde etkilenmiştir. Şöylece, temelde Minos, Mezopotamya ve Mısır uygarlıklarından geniş ölçüde etkilenen İyonya felsefesi, Cos ve Cnidus tıp okulları M.Ö. altıncı yüzyılda kurulmuş bulunuyordu (1).

Singer, İran ve Hint tıbbının bazı öğelerini de içerdiğini ifade ettiği Hipokratik tıbbın kaynaklarını şematik biçimde özetlemiştir.

Hipokrat Öğretisi (Hipokratizm)

Tıp, Hipokrat'ın seçkin kişiliğinde, ideal bir hekimin imgesiyle birlikte, empirik-rasyonel bir öğretiyi kazanmıştır. Mitolojik bir kişi olmadığı kesinlikle bilinen fakat otantik bir portresi bulunamayan (Singer) ve

"Tıbbın atası" diye onurlandırılan bu seçkin hekim, ideal bir hekimi simgelemiştir. O her zaman insan sevgisiyle dolu, hastasına zararlı olmamayı temel ilkelere bir saymış, eli uz, bilgiyi öğrenmeye ve öğretmeye istekli, vakur, temkinli, akla ve deneyime dayanan derin düşünceli, dikkatle gözlem yapan, yaşça ve karakterce yetkin, sağlıklı ve karşısındaki insana saygı telkin eden eşsiz bir tıp üstadını canlandırmaktadır.

Hipokratik tıp yöntemi, tıbbi dinin, mitolojinin ve büyüünün etkilerinden arındırılmış ve akla, gözleme, deneyime dayandırılmıştır. O'nun bu yöntemi ölümünden sonra Grekler tarafından yüzlerce yıl izlenmişse de, daha sonra toplumsal kargaşalıklar nedeniyle, gelişimi engellenmiş, Roma imparatorluğunun parçalanmasını izleyen bin yıl boyunca Avrupa hekimliği pratiği, Hipokrat öğretisinin yanlış yorumlanması nedeniyle animizm ve büyücülük düzeyine inmiştir (1). Sonradan Rönesans'da modern bilimin ve tıbbın temellerinin kurulmasında, ilk yapı taşlarından bir bölümünü Hipokrat koleksiyonu oluşturmuş ve tıp okullarında külliya-tın gerçek içeriğinin öğretilmesi etkili olmuştur (1).

Hipokrat koleksiyonunda, hastayı dikkatle gözlemleme ve bulguları olabildiğince gerçekçi biçimde tam olarak kaydetme, hasta yatağı başında tıp eğitimi, hava, su ve toprak gibi doğal etmenlerin hastalıkların oluşması, gelişmesi ya da iyileşmesi süreçlerindeki etkileri ve tıp aktöresinin yüce ilkeleri açık ve akıcı bir anlatımla belirtilmiştir.

Fransız tıp tarihçisi Gaston Baissette, Hipokratizm denilen tıp öğretisinin, M.Ö. beşinci yüzyıla ait Hipokrat Yapıtları adı altında toplanan koleksiyonda yetkin biçimde yer aldığını ve bunların tıp tarihinde ilk tutarlı doktrini oluşturduğunu belirtiyor (6). Gerçekten, O, sağlığa ve hastalıklara ilişkin dağınık olgu bilgilerini ve sayısız verileri, tamamen doğal nedenlere dayanarak topluca bir düzene koyabilmeyi ve tedavi biçimlerini rasyonelleştirmeyi olanaklılaştıran hastalık kuramı içinde düşüncelerini açıklamıştır. G. Baissette, Hipokratik Koleksiyondaki yazıların tümünün, Hipokratın elinden çıkmadığını ve çağdaşlarıyla bilimsel tartışmalarının yankısının da bunda bulunduğunu belirttiikten sonra şöyle diyor (6).

"Hipokrat demek, eski yöntemleri, dinsel ayinleri ve büyüü reddeten, bir yöntemi, yeni inceleme araçlarını, zengin bir tedavi birikimini getiren, yeni bir hekimlik demektir."

Hipokrat'ın bu etkisi nereden kaynaklanıyor? doktrini nedir? Her şeyden önce şunu söyleyebiliriz ki, o, bir düşünce modeli sunmaktadır. O, tıbbı, Grek düşünürlerinin, özellikle İyonya fizikçilerinin ve Herak-

lit'in (M.Ö. yaklaşık 540-475) düşünce biçimini uyguladı. Fizikçiler, doğanın büyük yasasını aşağıda açıklanan oluşturmaya çalışıyorlardı: evrende her şey devinim halindedir, her olay bir değişiklik kendisini gösterir, hiçbir şey durağan değildir. Ayrıca hiçbir şey tek başına değildir; hepsi birbirleriyle karşılıklı olarak etkileşim halindedir. Her şey karşıtlarıyla oluşur, her doğuşa bir ölüm eşlik eder; böylece maddenin durum değişikliklerinde, ateşin doğuşu, suyun ölümüdür. Oluşu yaratan şey, nesnelere sürekli çelişkisidir; bu çelişki değişimin ta kendisidir. Thales (Ö. 624-546), Anaximander (M.Ö. 610 - yaklaşık 546), Anaximenes (M.Ö. yaklaşık 570-yaklaşık 500), Empedocles (M.Ö. yaklaşık 490 - yaklaşık 430), Alcmaeon (M.Ö. yaklaşık 500 - ?) ve hatta Pythagoras (M.Ö. yaklaşık 582 - yaklaşık 497) gibi düşünürlerde görülen diyalektik düşünce akımı böyledir. Bu düşünüş, felsefi anlatımını Heraklit'te, tıbbi uygulamasını Hipokrat'ta bulmuştur.

Hipokrat'a göre nesnelere tek başına değildir fakat bir süreçte katılırlar; şu halde onlar bir tarihe, bir geçmişe, bir geleceği sahiptirler; her şey birbirine bağlıdır, her şey birbirinde bütünleşir, her parçanın devinimi, bütünü devinimine bağlıdır: 'Doğanın ancak bir amacı, bir çabası vardır, her madde katılır, bu evrensel bir sempatidir. En küçük uçla, büyük kök arasında bir bağlantı vardır. 'Demek oluyor ki organizma açısından hiçbir şey tek başına değildir, bu evrensel sempatidir, bu birliktir. Bu düşünme tarzına, diyalektik düşünme, sentez düşünüşü gibi farklı adlar verilmiştir. (...) Hipokratizme göre, sağlık ve hastalık aynı bireyde birlikte bulunmaktadır, bir biyolojik davranışa girmektedir ki bu biyolojik davranış, bir organizmanın durumunu, yaşamının belli bir anında belirlemektedir.' (6).

Tıbbın da bir tarihe sahip olduğunu ve yeni buluşları ortaya koymak için, geçmişe dayanmak gerektiğini, Hipokrat, "Eski tıp" (l. Ancienne médecine) isimli yapıtında şöyle ifade ediyor:

"Hekimlik uzun süreden beri, her şeye sahiptir; kendisinin bulduğu bir yöntem ve bir ilkeye sahiptir. Bu kılavuzlar aracılığıyla, çok sayıda ve mükemmel buluşlar yüzyıllar boyunca gerçekleştirilmiş olup, eski buluşları bilen yetenekli insanlar, bunları araştırmalarının hareket noktası olarak alırlarsa, geriye kalanları keşfedecektir" (6)

Hekimlik, insanın seçme ve uyum yoluyla, kendi beslenmesini, hayvanınkinden ayırmaya başladığından itibaren rejimle doğmuş olup, Hipokratik yapıtta rejim sanatı, insan organizmasının tüm koşullarına uyumlu olarak, çok açıklık kazanmış bir konudur.

İnsanla evren arasındaki ilişkiler, hipokratizmin temel konularından biri olup, özellikle "Havalar, sular ve yerler hakkında" isimli kitapta işlenmiştir. Hipokrat

öğretisinde kendi kendisini tedavi edici Doğa (Natura medicatrice)" kavramı, çok önemli bir kavramdır. Eski çağ filozoflarının physis dedikleri doğa, Hipokrat'a göre tüm olayların düzenini belirleyen biricik ilkedir ve dünyanın dışında Tanrısal (deiste) bir güç değildir (6). Doğanın tedavi edici (médicatrice) olduğunu kabul eden Hipokrat, doğanın özünü değil, etkisini şöyle belirtiyor: "Doğa bütünüyle tek bir şeydir fakat son derece değişiktir; özü bilinmeyen bir etkidir" "Doğa, iradenin karşı geldiği zaman bile, sağlığın korunması ve hastalıkların iyileşmesi için, hastalıklarda ve tutkulara gerçekleşen tepkilerin ilkesidir... Doğa hastalıkların hekimidir. Doğa, yolları ve çareleri zeka ile değil, kendi kendine bulur. (...) Hekim doğanın hizmetçisi ve yorumcusudur"

Şimdi, Hipokrat öğretisinde insan ve evren ilişkileri konusunu, sağlık ve hastalık durumlarını, Hipokratizmi çok iyi incelemiş olan G. Baissette'in yazılılarından özetleyelim.

Hipokrat'a göre, iklim, rüzgarların, coğrafi konunun, jeolojik yapının, suların niteliğinin, rakımın v.s. incelenmesinin bireşimsel (sentetik) ifadesidir. İnsan iklimlerin, mevsimlerin etkisine maruzdur. Aynı tip bir dizgi salgın, havanın özel durumuna tekabül etmektedir. Bir hekim bilmediği bir kente geldiğinde ilk önce, oranın iklimine ve halkının yaşam biçimine ilişkin genel bilgileri gerçekçi biçimde tam olarak edinmelidir. İklimle ırk arasında nedensellik bağı kuran Hipokrat, İskitleri ve Amazonları inceleyerek, havaların, suların ve yerlerin etkisinin yol açtığı toplumsal farklılıklara göre, hastalıkların bir açıklamasını yapmıştır.

Hipokrat insanı mevsimlere benzetir ki bu, şiiresel bir imge olmayıp doğadaki, tarihteki, insandaki, evrendeki her şeyin doğum, büyüme, olgunlaşma ve ölüm evrelerinden geçmesini anlatmaktadır.

Hipokrat, kendisinden çok önce anlatılmış bulunan Humoral kuramları kabul etmiş olup, O'nun zamanında, kan, sümük, sarı safra, kara safra (atrabil) olmak üzere, dört sıyık (humeur) bulduğu ileri sürülüyordu. O, tek bir sıyık bulunduğu görüşünü reddetmiştir. Hipokrat, maddenin bütün bileşimlerinin hava, toprak, su ve ateşten ibaret dört elementten oluştuğunu ve sıcaklık, soğukluk, kuruluk, nemlilik olmak üzere dört temel nitelik bulunduğunu kabul ediyordu. Gene çağındaki humoral kuramlara göre, hastalık, sıyıklar arasındaki dengesizlikten yani nicel değişikliklerden ya da sıyıklara ilişkin niteliksel bir değişimden ileri geliyordu. Buna göre, sıyıkların dengesi, crase denilen tam bir sağlık durumudur, fakat bu sağlık durumu eğretidir, güvenmemek gerekir. Birtakım farzedilmeyen düzensizlikler, önemsenmeyen küçük bitkinlikler yavaş yavaş oluşurlar ve sıyıkların dengesizliğiyle hastalık (dyscrasie) meydana çıkar. Bunun kö-

keni, geçmişi ortaya konulmalıdır. Bu hastalık durumunda, Hipokratik şu büyük doğa yasası işin içine girer: doğanın, bozulmuş olan dengeyi yeniden kurmaya yönelik doğal bir eğilimi vardır yani organizma hastalık (dyscrasis) durumundan sağlık (crasis) durumuna geçmeye çalışır. Bu doğal eğilim, bozulan suyuğu değiştirmek, etkisizleştirmek, dışarı atabilmek şeklinde biyolojik bir olaydır. Bu dışarı atma ya doğal yollardan ya da vücudun herhangi bir yerinde döküntü, abse, şişlik v.s. gibi depolanmalarla gerçekleşir. Tüm organizmanın katıldığı bu dışarı atma çabasına kriz denir. Hipokrat öğretisinde organizma yerel (lokal) olarak değil, bütünüyle (total) olarak dikkate alınmakta ve hastalığın gidişi, geçmişiyle, şimdisiyle, geleceğiyle yorumlanmaktadır. Bir hastalığın geleceği hakkında verilere dayanarak önceden kestirimde bulunma (prognosis), Hipokrat tıp öğretisinde çok önemli olup, onu geçmişteki ve çağındaki öteki hekimlerden üstün kılan ilkelerden biridir.

Hipokrat hekimliğinin çok önemli bir ilkesi de şudur: Hastalık yoktur, hasta vardır. Hastalar somuttur ve hastalığın özelliği olan belirtileri hiçbir zaman aynı ölçüde göstermezler. Hasta, içinde bulunduğu zamanın ve iklimin etkilerine olduğu kadar atasal geçmişin etkilerine de bağlıdır. Alışılmış yaşam biçimi, mizaç, beslenme, morfolojik tipe ilişkin farklılıklar, yüz ifadeleri, suyuğu, ter, idrar, dışkı değişiklikleri, uyku, rüyalar v.s. dikkate alınmak suretiyle, prognoz yani hastalığın gidişinin nasıl bir durum alacağı önceden söylenebilir.

Hipokrat, kimi hastalıkların bir arada bulunmaları halinde, nitelik değişikliğine yol açabileceğini ifade etmiştir. Örneğin, bir aforizmasında, epilepsili bir olguda, dört günde bir gelen sıtma ateşinin epilepsiyi iyileştirici etkisi olduğunu yazmıştır.

Hipokrat deontoloji kurallarını da ortaya koymuştur.

Baissette'in üzerinde durduğu Hipokratizm'in temel çizgileri yukarıda belirtilmiş olup, burada özellikle unutulmaması gereken şey, Hipokrat'ın bir düşünce biçimini tıpta somutlaştırmış olduğudur.

Tanınmış tıp tarihçimiz A. Süheyl Ünver (1898-1986), Hipokrat'ın tıpta büyücülüğe, boş inançlara, dinsel görüşlere kesinlikle yer vermediğini, akla, gözleme ve deneye dayandığını belirtmektedir (5,11). Ünver, Hipokrat öğretisine göre, aslında hastalığı tedavi eden temel etkenin doğal güçler olduğunu, hekimin görevinin doğaya yardımcı olmak, kolaylık göstermek olduğunu vurgulamaktadır (5,11).

Modern tıpta birtakım belirtiler, Hipokrat tarafından çok iyi anlatıldığı için, Hipokrat'ın adıyla anılmaktadır. Örneğin hipokratik yüz (facies hippocratica) deyimi, ölümün yaklaştığını gösteren, solgun, bitkin ve

acı çeken bir yüzün görünümü olup (12), kimi ünlü yazarlar, örneğin Shakespeare, tiyatro yapıtlarında Hipokrat'ın betimlemelerini kullanmıştır (1).

Hipertrofik pulmoner osteoartropati'de rastlanılan, parmak uçları üzerine tırnakların kaba bir şekilde kıvrılmasıyla birlikte görülen, son falanksların genişlemesi durumu hipokratik parmaklar (hippocratic fingers) diye isimlendirilmektedir (12).

Hipokrat, kemik ve akciğer tanımlarını vermiş, akciğeri direkt dinlemeyi (yeni derinin sürtünme sesini, yaş hırıltı sesleri) bulgulamıştır (12).

Hipokrat'ın reddettiği tapınak hekimliğinde, rahip hekimler, hastayı gözleme önem vermedikleri, hastaya kurban edilen hayvanın karaciğerinin makroskopik durumuna ve yıldızların görünümüne göre yargıya vardıkları bir dönemde, Hipokrat, hastaları, ilkin öz ve soy geçmişlerine ilişkin bilgiler edinerek olabildiğince gerçekçi bir gözleme tabi tutuyordu ki bu, günümüzde kullanılan gözlem yönteminin temeli olmuştur (5).

Hipokrat'ın döneminde insan vücudunda otopsi yapılmadığı ve dolayısıyla anatomi/patoloji bilgisi sınırlı olduğu halde, düşüncelerindeki akılcı (rasyonel) yaklaşım ve mantık olağanüstü tutarlıktadır. Hipokrat, hastalıkların patogenezesini dört suyuğu (humeur) kuramına dayandırmış olup, "humoral patoloji" adı da verilen bu kurama göre insan, makrokozmos olan evrende, bunun minicik bir yansıması yani mikrokozmos idi. O çağda evrenin ortasında hareketsiz durduğu sanılan Dünya ile ona en yakın gezegen olan ay arasında ateş, hava, su ve toprak katmanlarının bulunduğu ve makrokozmosdaki bu dört unsura karşılık, insan bedeninde kan, balgam, sarı safra ve kara safradan ibaret dört suyuğu bulunduğu kabul ediliyordu. Bu kurama göre, kan kalpten, balgam beyinden, sarı safra karaciğerden ve kara safra dalaktan salgılanıyordu ve yenilen, içilen besinler bu suyuğlara dönüşüyordu (5,11).

Tıp, temelde kuramsal ve ampirik niteliğini korudukça, "dört suyuğu" kuramı kabul edilmiş fakat sonraki çağlarda mikroskopinin ve ölçüme dayanan deneysel bilimlerin gelişmesiyle, tıpta özellikle Claude Bernard (1813-1878) ve Louis Pasteur (1822-1895) tarafından gerçekleştirilen bilimsel araştırmalar ve buluşlarla bu kuram da yıkılmıştır.

Sonuç ve özet olarak şunları söyleyebiliriz: Grekler ve bunlar arasında Hipokrat, komşu uygarlıklar olan Minos, Mısır ve Mezopotamya'dan akılcı yaklaşım içinde çok geniş ölçüde bilgi ve kavram edilmişlerdir. Ünlü Hipokrat yorumcusu Ch. Daremberg (1817-1872), Grek uygarlığı ve tıbbını, bu irka özgü bir deha ve sanatın mucizesiyle birdenbire ortaya çıktığını ifade etmiş olmasına karşın, G. Baissette'in belirttiği gibi, gerçek böyle değildir ve tarih onu haksız çıkarmıştır (6).

Hipokrat tıbbının temel nitelikleri, akılcı (rationaliste), gözlemci (observatrice), deneyimci (empirique) ve laik (laic, laïque) oluşudur. Bütün bu nitelikleriyle, Avrupa'da on dokuzuncu yüzyılda kurulan deneysel bilimsel tıbbın zorunlu ön evresi olmuştur. Tıp bir dizi doğa olayıdır. Bilginin bilimselleşmesi sürecinde, doğa olaylarının doğal nedenlerle açıklanması, çok önemli bir aşamadır. Dört humor kuramı, sağlığı ve hastalıkları doğal bir nedene bağlayarak açıklamaya çalıştığı için, tıpta önemli bir aşamadır. Bu kuram özünde laik ve akılcı olmakla birlikte yanıltıcı; çünkü otopsi ve öteki bilimsel deney verilerine dayanmıyordu. Bilimsel deney verileri laik ve akılcı düşüncelerin ürünü olmakla birlikte, başka temel nitelikleri de içerir. Şurası kesindir ki akılcı ve laik bir düşünce, en azından yine akılcı ve laik bir düşünceyle düzeltilir ya da terk edilir. Hipokrat'ın kimi yapıtlarında, böylesi yanlış saptamalar bulunuyorsa da bunlar, otopsi bulguları ve bilimsel deney verileriyle terk edilmiştir. Örneğin aşağıdaki iki aforizması, modern tıbbın reddettiği birer düşüncedir.

"Gebe bir kadının yüz rengi iyi ise doğacak çocuğu erkek, kötü ise kız olacaktır".

"Çoğu kez erkek fetüs, uterusda sağda, dişi fetüs soldadır" (8,5)

Hipokrat Tıbbında Tedavi

Hipokrat'a göre tıbbın temel görevi, doğanın iyileştirme yöntemini taklit etmek, doğaya yardımcı olmaktır (5,11). Tedavide diyet, bitkisel kökenli birtakım ilaçlar, bazı cerrahi girişimler, hidroterapi yer almaktadır. Hipokrat, günümüze göre ilkel olan cerrahi olanaklar içinde, mesane, böbrek ve göz ile ilgili cerrahi girişimlerde bulunmuş, trepanasyon, laparotomi, amputasyon yapmış, çok ayrıntılı bildiği bir konu olarak çıkıkları tedavi etmiştir (6). Hipokrat, özellikle kırık ve çıkık tedavisinde büyük beceri göstermiştir.

Onun cerrahi girişimleri arasında anus fistüllerinin ve hemoroidlerin ameliyatları, diş çekimleri yer almaktadır (5,11).

Hipokratik koleksiyondaki kimi yapıtlar, özellikle cerrahi ile ilgidir. Bunlardan ikisi "Baş yaralanmaları üzerine" ve "Cerrahi ile ilgili şeyler" adını taşımaktadır (1). Hipokratik koleksiyonun en dikkate değer özellikleri arasında, hastayla yakından ilgilenme olup, bu, çoğu eserlerinde mevcuttur. Özel bir beceri ve deneyimi gerektiren bir konu olarak, "Baş yaralanmaları üzerine" isimli yapıt, daima dikkati çekmiş olup, burada trepanasyon uygulaması, modern cerrahi yönetime benzerlikler gösteren birçok ayrıntıyı içermektedir. Trepanasyonun tarih öncesi çağlardan beri bilindiği ve günümüzde vahşi ve yarı uygar toplumlarda uygu-

lanageldiği dikkate alındığında, Hipokrat'ın aşağıdaki düşünceleri tıp tarihi açısından büyük bir önem kazanmaktadır (1).

"Bir hastaya trepanasyon gerektiği zaman aşağıdaki şekilde düşün ve karar ver.

Başlangıçtan itibaren vakanın sorumluluğunu siz yükümlenmişseniz trepanasyonu düşünebilirsiniz. Kemiyi altındaki membrana kadar trepane etme çünkü membran uzun süre açıkta kalırsa çürür ve mantarimsi bir görünüm alır. Bir başka tehlike daha vardır; kemiyi birdenbire beyin zarına kadar trepane edersen, operasyon sırasında, membranı testere ile yaralayabileceğini düşünmelisin. İşte bundan dolayı, kemik tam trepanasyon ile kesilmiş gibi olunca ve gevşeyince, kesmeyi durdur ve kemiğin kendi kendine çıkmasını bekle. Kemiği keserken, kullandığın aleti kaldır ve soğuk suya batır. Eğer bunu yapmazsak, trepan çember sel hareketle ısınır ve dolayısıyla kemik de ısınır kurur; bu yüzden kemik yanarsa, gereksiz derecede büyük bir kemik parçası zarar görmüş olur" (1).

"Cerrahi ile ilgili şeyler" isimli kitapta Hipokrat, aşağıdaki bölümlerinde görüldüğü üzere, en küçük ayrıntıları bile, çok güzel sistematize ederek özetlemiştir:

"Cerrahide operatif gereksinimler: Hasta; operatör; yardımcıları; aletler; ışık nereye ve nasıl yerleştirileceği; hastanın kendisinin ve araç-gereçlerinin nasıl konumlandırılacağı.

Operatör, ister otursun ister ayakta dursun, o, ameliyat edilecek yere ve ışığa uygun biçimde yer almış olmalıdır. (...) Cerrahın tırnakları, parmak uçlarından ne kısa, ne de uzun olmalıdır. Uygulama parmak uçlarıyla yapılmalıdır. Bütün ameliyatlar iki el birlikte kullanılarak yapılmalıdır. Yetenek, çabukluk, acı verilmemeli, incelik ve uyanıklık amacımız olmalıdır (1)".

Hipokrat, cerrahi girişimin gerekli olmadığı kanısına vardığında, 'doğanın iyileştirme gücünü' kabullediğinden, 'bekleme' diyebileceğimiz bir yöntemi çoğu kez benimserdi ve bundan dolayı da ilaç kullanmakta çok fazla istekli değildi (1).

Dağlama (cautèrisation), Hipokrat tıbbında, bıçakla gerçekleştirilen cerrahi girişimin tedavide başarısız olduğu kimi olgularda uygulanan bir yöntem olmuştur. Nitekim Hipokrat, bir aforizmasında şöyle diyor:

"İlaçların iyileştiremediği hastalıklar bıçakla tedavi edilir; bıçağın iyileştiremediği durumda dağlamayla tedavi edilir; dağlamanın iyileştiremediği ise şifa bulmaz olarak kabul edilmelidir" (8).

Hipokrat tıbbında, kimi hastalıklarda bitkisel kökenli birtakım ilaçlar uygulamıştır. Örneğin müşhil

olarak, Hint tohumu, kusturucu olarak thapsia kökü, beyaz h ll bore, yatıştırıcı ve uyku verici olarak haşhaş, belladon, Jusquiam kullanılırdı (5,11).

Soğuktan ileri gelen hastalıklar sıcakla tedavi ediliyordu. Ateşli durumda sulu diyet izlenirdi. Beslenme rejiminde sebzeler, meyvalar, özellikle kuru ve yaş incir yenilirdi. Balık ancak sahil bölgelerinde beğenilen bir gıda idi.

Hijyen, Hipokrat hekimliğinde önem verilen bir konu olup, su, vücut temizliğinde önemli yer tutmuştur. Sıcak banyo,  nl  Grek epik ozanı Homer (M. . 9'uncu yüzyıl) zamanından beri kullanılan bir uygulama olup, Hipokrat dönemine kadar kentlerde genel hamamlar çok az sayıda idi fakat sonradan sayıları artmıştır. Daha sonra hamamlar, beden eğitiminin uygulandığı jimnasyumlarla bir arada olarak yapılmıştır (11).

Çoğu kez duş, banyodan sonra yapılırdı.

Eve girerken sokak ayakkabıları çıkarılır ve ayaklar yıkanılırdı (5,11).

Hipokrat Aforizmaları

"Aforizmalar", "Hipokratik koleksiyon"u en ünlü yapıtı olup, bizzat Hipokrat'ın yazdığı kitaplardan biridir. Bu, çok  zl  biçimde ifade edilmiş, genel düşünceler dizisinden oluşmaktadır. Bunların çoğu, daha sonraki çağlardan klinik deneyim birikimleriyle dođrulanđından bir bölümü tıbbi ortak kanı haline gelmiş, kimisi de halkın kullandığı atasözlerine dönüşmüştür (1). Yapıtta egemen anlatım biçimi, zengin deneyimi olan yaşlı bir hekimi okuyucunun hemen hatırına getiriyor. Charles Singer, "Aforizmalar"ı, Hipokrat'ın yaşlılık döneminin eserlerinden biri olarak, yaklaşık M. . 380 yıllarında yazdığını düşünmekte ve yapıt modern tıbbi yayınlar arasında,  nl  İngiliz hekimi William Heberden'in (M.S. 1710-1801) yetmiş yaşında kaleme aldığı ve  mr n son yirmi yılını tamamlamaya adadığı, bir ömürlük deneyiminin bir  zeti diye nitelendirilebilecek "Yorumlar (Commentaries)" isimli kitabına en çok benzerlik gösterdiğini belirtmektedir (1).

"Aforizmalar" toplam dört yüz on iki aforizmayı içermekte olup, yedi bölüm halinde düzenlenmiş ve her bölümdeki aforizmalar sıra numaralarıyla yazılmıştır (8).

Kitabın bütününün içeriği hakkında gerçekçi ve açık bir fikir verebilmek için, aşağıya birkaç aforizma örnek olarak yazılmıştır.

Birinci bölümdeki ilk aforizma, bir yaşam felsefesini olağanüstü bir anlam zenginliğiyle şöyle özetlemektedir:

"Hayat kısıdır, sanat uzundur, fırsat ka ııcıdır, deney tehlikelidir, yargılama zordur; Hekim yalnız kendisi için değil fakat aynı zamanda, hasta, hastaya bakanlar ve onun içinde bulunduğu dış koşullar için de uygun olanı yapmalıdır" (1,8).

"Yaşlı kişiler pehrize çok kolay katlanırlar; erginler, gençler ve çocuklar buna hiç tahammül göstermezler"

"Uyku, herhangi bir hastalıkta, zarar veriyorsa, hastalık öldürücüdür. Fakat uyku bir iyileşme sağlayabiliyorsa, hastalık öldürücü (fatal) değildir" (8).

"Uyku hezeyanı (delirium) yatıştırıyorsa bu iyi bir belirtidir" (1,8).

"Sebepsiz yorgunluk, hastalığın habercisidir" (1,8).

"Vücudun herhangi bir yerinde ağrılı bir hastalık bulunduğu halde, ağrı duyulmuyorsa, mental bir rahatsızlık vardır" (1).

"Gebe bir kadının, akut bir hastalığa yakalanması, öldürücü bir durumdur" (1).

"Apopleksinin en çok görüldüğü yaşlar, kırk ile altmış arasındır" (1).

"Bütün hastalıklar her mevsimde görülür ama kimisi belli mevsimlerde daha fazla görülür ve daha şiddetli seyreder" (8).

"Vücutta sıcaklığın ya da soğukluğun duyulduğu yer, hastalığın bulunduğu yerdir" (8).

"Kronik bir hastalıkta, karın şişkinliği olması kötüdür"

"En ilerlemiş hastalıklar için, tedavinin son derece doğru olmasından daha g c l  bir şey yoktur" (8).

"Aşırı uyku ve uykusuzluk kötü belirtilerdir" (8).

"Perhizdeki hasta yorulmamalıdır" (8).

"Akut hastalıklarda, gerek ölüm tahminleri, mutlak bir kesinlik taşımaz" (8).

"Hastalığın başlangıcında ve bitiminde tüm belirtiler en hafif durumdadır fakat hastalık en yüksek aşamasındayken, en şiddetlidir" (8).

"Hastanın aklının yerinde olması ve besinlerden tat alabilmesi iyi birer belirtidir; tersi kötüdür" (8)

"Yaşlıların hastalıkları, genellikle gen lerinkinden daha az sayıdadır; fakat yaşlılarda kronikleşen hastalıklar çoğu kez  l me dek sürer"

"Epileplik gençlerde iyileşme, özellikle yaş, yer ve yaşam değişiklikleriyle oluşur"

"Barsak d ğ mlenmesinde (ileus), kusma, hıçkırık, spazm, delirium kötüdür" (8).

Hipokrat Andı

Hipokrat'ın kitapları içinde hiçbir kısım, "Hipokrat andı" denilen bölümden daha veciz biçimde, Hipokrat hekimliği akt resini anlatamaz. Hipokrat an-

dındaki bazı düşünceler, M.Ö. 2000 yıllarının Mısır papirüslerinde bulunmaktadır. Hipokrat'ın çağında Grek dünyasında çok Tanrılı inanış olduğu için, tıp öğrencisi mesleğe girerken yaptığı Hipokrat andında, Tanrıları tanık tutarak, topluma karşı sözle açık bir yükümlenmede bulunuyordu. Günümüzde öğrenci, bu yeminden farklı bir andı tıp öğrenimine başlarken ya da öğrenimini tamamlayınca içmektedir. Bu fark, birçok bakımlardan ortaya çıkmaktadır. Örneğin çağımızda çok Tanrılı inanış, gerek İslam dünyasında ve gerekse batı dünyasında söz konusu olmadığından, Hipokrat andının ilgili bölümü değiştirilmiştir. Keza Hipokratik özgün metindeki, idrar yolu taşı olgularında, bıçakla girişimi sadece uzmanına bıraktıran ibare, o çağdaki tıp pratiğine uygun düşünmekle birlikte, günümüz hekimliğinde, uzmanlığı gerektiren cerrahi girişimler sayılmayacak kadar çok olduğu için, günümüz andında yer almamaktadır. Antik çağda, hekimlik sadece erkeklerin bir uğraşı alanı olduğu halde, çağdaş uygarlıkta, cins ayrımına kesinlikle yer vermeyen bir uğraşı niteliğini kazanmış olduğundan, antta buna ilişkin bölüm değiştirilmiştir. Keza antik çağlarda tıp öğrenimi ancak tanınmış hekimlerin yanında ve denetiminde tamamlanabiliyordu. Oysa günümüzde tıp, giderek çok karmaşık interdisipliner bir nitelik kazanmasının doğal bir sonucu olarak, yalnız tıp fakültelelerinde öğrenilebileceği için, bu değişim andın metnine yansımıştır. Burada şunu vurgulayalım ki Hipokrat andının özündeki moral değer, insanı (humanist) ve akılcı düşünce yüzyıllar boyunca korunagelmıştır.

Hipokrat andının özgün metni aşağıda yazılmıştır.

"Hekim Apollon, Eskülap (Aesculapius), Hijia (Hygia), Panase (Panacea), bütün Tanrılar huzurunda, onları tanık tutarak ant içerim ki yeminimi, aşağıdaki sözümü tüm gücümle ve yeteneğimce yerine getireceğim.

Tıp hocamı, anama babama eşdeğerde sayacağım. Varlığını onunla paylaşacağım; gerekirse onun ihtiyaçlarını karşılayacağım. Çocuklarını kardeşlerimle bir tutacağım. Onlar hekimliği öğrenmek isterlerse, kendilerine ücretsiz ve karşılıksız olarak öğreteceğim. Kuralları, sözlü dersleri ve öğretimin öteki bilgilerini, oğullarıma, hocamın oğullarına, tıp yasasına uygun antla ve yükümlenmeyle bağımlı öğrencilere öğreteceğim. Başka hiç kimseye öğretmeyeceğim.

Hastaların bakımını, aklımın ve gücümün yettiğince, onların yararına olarak yöneteceğim. Tüm kötülüklerden ve haksızlıklardan kaçınacağım. Benden istenmiş olsa bile kimseye zehir vermeyeceğim ve böyle bir telkinde de bulunmayacağım. Hiçbir kadına

düşük ilacı vermeyeceğim. Yaşamımı dürüst ve temiz geçireceğim; sanatımı böyle yapacağım. Mesane taşı ameliyatını yapmayacağım; ameliyatını bu işle uğraşana bırakacağım. Hangi eve girersem gireyim, her türlü kötülükten kaçınacağım. İster özgür, ister köle olsun erkek ve kadınların bedenlerine kötülük yapmaktan sakınacağım. Her eve hastaya iyilik amacıyla gireceğim. Sanatımı yaparken, gördüklerimi ve işittiklerimi, sır saklamayı bir görev sayarak, kimseye söylemeyeceğim. Bu andımı yerine getirdiğim takdirde, yaşamımda ve mesleğimde mutlu ve yararlı olmak, insanlar arasında saygı görmek Tanrıların bana lütfu olsun. Bu andıma bağlı kalmazsam dileğimin aksi olsun"(*).

(*) Hipokrat andı, günümüzde, yukarıda değindiğimiz nedenlerle, özgün biçimiyle yapılmamaktadır. Çağımızın tüm ülkelerinde benimsenmiş, tek bir hekim andı olmayıp, yemin metinleri, toplumlara ve koşullara göre değişebilmektedir. Hepsi "Hipokrat andı" diye isimlendirilmektedir. Bunlara bir örnek olmak üzere, Ankara Ü. Tıp Fakültesinde uygulanan son metin aşağıda yazılmıştır. Söz konusu ant metni, Ankara Ü. Tıp Fakültesi Deontoloji Anabilim Dalı Başkanı Prof.Dr. Fuat Aziz Göksel tarafından kaleme alınmış ve fakültenin yönetim kurulunca kabul edilerek, 8 Temmuz 1986 tarihinde ilk kez uygulanmıştır. Bu tarihten önceki yıllarda, fakülte bitirme sınavından sonra başka bir ant metni uygulanmaktaydı. F.A. Göksel, yeni Hipokrat andı metnini şöyle yorumluyor: "Bu metin, Hipokrat andının tüm temalarını içermektedir; sentakta hemen hemen hiçbir değişiklik yapılmamıştır. Birinci ve altıncı paragraflar, hem kutsal inanç yaptırımını, hem şeref ve saygınlık yaptırımını içermektedir. İkinci paragraf hekimin hocalarına karşı, üçüncü paragraf meslektaşlarına karşı, dördüncü paragraf mesleğine karşı ve beşincisi hastalarına karşı yükümlülüklerini belirtmektedir (F.A. Göksel). Yeni metin şöyledir:

"En kutsal inançlarım önünde, öğretmenlerim, meslektaşlarım ve bütün burada bulunanlar önünde, kendimi ve onları tanık tutarak söz verip ant içerim ki:

Bu yüce sanatı bana öğreten öğretmenlerimi, annem ve babam gibi sayacağım. Elimde olan iyiliği onlardan ve çocuklarımdan esirgemeyeceğim.

Meslektaşlarım kardeşlerim olacaktır.

Hekimlik mesleği bilgilerini, hakkı olmayanlara öğreterek, yasa dışı hekimlik etmelerine destek olmayacağım. Bu bilgileri yasal hakkı olanlara ve meslektaşlarıma, art niyet gözetmeden ve elimden geldiği ölçüde öğreteceğim.

Hekimlik mesleği bilgilerini hiçbir insanın kötülüğü için kullanmayacağım. Benden zehir isteyene onu vermeyeceğim gibi, kimsenin ölümüne yol göstermeyeceğim. Yasal sınırlar dışında çocuk düşürtmeyeceğim. Yetkim olmayan müdahaleleri yapmayacağım; bunları ehline bırakacağım. Nereye girersem gireyim, hastaya yardım için gireceğim. Kasıtlı bütün zararlılardan kaçınacağım. İnsanların bedenini ve kişiliğini kötüye ve kişisel amaçlarım için kullanmayacağım. Gerek mesleğimi uygularken, gerekse onun dışında, görüp işittiklerimi bir sır olarak saklayacağım; hiç kimseye açmayacağım.

Bu andımı yerine getirirsem ve verdiğim sözden dönmezsem, insanlar arasında iyi bir adla anılayım; yeminimden dönersen bunun zıddına uğrayayım." (F.A. Göksel).

SONUÇ

Tıbbın evrensel bir dehası olan Hipokrat, hekimliği, mitolojiden ve dinsel düşüncelerden tamamen kurtarıp, gözleme ve deneyime dayanan, laik ve akılcı bir doğa bilimi durumuna getirmekle kalmayıp, aynı zamanda tıbbi etiğin kurucusu da olmuştur. Yaklaşık iki bin beş yüz yıldan beri, bütün hekimler, derin takdir ve minnet duygularıyla, O'nu "Tıbbın Atası" olarak saymışlardır. Bu yazımızı, O'nun veciz düşüncelerinden birkaç örnekle noktalıyoruz:

"Eski buluşlar, yenileri için temel olarak kalmalıdır. Her şeyi öylesine iyi bilmelidir ki ancak küçük yanlışlıklar yapılabilirsin. Ben sadece küçük yanlışlıkları

olabilen hekimi beğenirim".

"Asıl gerçek başarı, nadir olguları bilmektir."

"Hekim, geminin kaptanı gibidir. Güzel havada yanlış bir yola saparsa ilkin fark edilmez. Fakat bir fırtına esnasında bu yanlışlık, bir felakete neden olabilir."

"Açgözlü olmamanızı, hastalarımızın olanaklarını özellikle göz önünde bulundurmanızı dilerim. Kimi olgularda hastadan hiçbir şey almayarak hizmet edilir. Geçim durumu darlık içindeki bir yabancıya bakacak olursanız, ona yardım ediniz"

"Nerede insan sevgisi varsa, orada bu sanata sevgi de vardır" (2,5)

Bu yazının hazırlanmasındaki katkılarından dolayı Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Deontoloji Anabilim Dalı Öğretim üyelerinden Doç.Dr. Berna Arda'ya, öğretim görevlisi Dr. N. Yasemin Oğuz'a ve Uzm. Dr. Nüket Yürür Kutlay'a teşekkür ederim.

KAYNAKLAR

1. Singer C. A Short History of Medicine, Oxford, 1944.
2. Uzluk FN. Genel Tıp Tarihi. I Ankara Üniversitesi Yayını Sayı: 68, Güzel İstanbul Matb. Ankara, 1958.
3. Nasuhioğlu İ. Tıp Tarihine Kısa Bir Bakış. Diyarbakır Tıp Fakültesi Yayını No: 9, Ankara. Ayyıldız Matbaası, 1974.
4. Asimov I. Biographical Encyclopedia of Science and Technology. Pan Reference Books. Londra 1975.
5. Ünver S. Tıp Tarihi I: Ahmet İhsan Basımevi TT Enst. yayını 24, İstanbul 1943.
6. Baisset de G. Leben und Lehre des Hippokrates. Stuttgart, Hippokrates - Verlag, 1962.
7. Encyclopedia Britannica: Hipokrates. Vol 11. William Benton Pub. Londra 1963.
8. Litte E. Dictionnaire de medecine de chirurgie de pharmacie, des sciences accessoires et de l'art veterinaire de PH Nysten. Paris, Bailliere, 1858.
9. Sayılı A. Turkish contributions to scientific work in Islam. Belleten 1979; 43 (172): 715 - 739.
10. Sayılı A, Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1966.
11. Ünver S. Tıp Tarihi (Tarihten evvelki zamandan İslam Tababetine kadar) İ.Ü. Yayını No: 64, Ebuziyya Matbaası, İstanbul, 1938.
12. Dorland's Illustrated, Medical Dictionary 24th Edition, B. Saunders Company, 1965.